

Laiklik ve Sekülerleşme Bağlamında İmam Hatip Liselerinin Dünü, Bugünü, Yarını

İhsan TOKER* - Celal ÖZCAN**

Öz Laiklik Türkiye’de erken dönemlere kadar uzanan bir tartışma alanıdır. Bu tartışmaların bir tarafında din hep yer almıştır. Dinin gelişme ve modernleşmenin önünde engel teşkil ettiğini savunan seküler kesime karşılık, dine bağlı bir kitle her zaman varlığını korumuştur. Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte yeni devletin kodları laik sistem üzerine kurulmuş olup din konusunda sürekli bir gerilim söz konusu olmuştur. Bu gerilimin odağında sürekli olarak din eğitimi ve İmam Hatip liseleri yer almıştır. Bu çalışmada, İmam Hatip liselerinin; laiklik ve sekülerlik tartışmalarından etkilenme süreci ele alınmaktadır. Cumhuriyet’in ilanı ile başlayan yeni süreçte yaşanan sosyal ve siyasal olayların İHL’ler üzerindeki etkisinin vurgulanması bu makalenin amaçları arasında yer almaktadır.

Anahtar kelimeler: Laiklik, sekülerlik, eğitim, din eğitimi, İmam Hatip okulları.

The Past, Present and Future of the Imam Hatip Schools in Secular Turkey

Abstract Laicite in Turkey has been a controversial issue. Religion is an important part of that controversy. In Turkey, there always has been a mass interest towards religion even though members of the secular culture thought and assumed religion as a hindering factor to the development and modernization of Turkey. Since new Turkey was found on the laicite principle Imam Hatip schools have been a focal point in the political and social life. This study examines the evolvment of these schools in the process. In addition to that it aims to examine the effects of some political and social events on the Imam Hatip schools in Turkey.

Keywords: Laicite, secularity, education, religious education, Imam Hatip high schools.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi ABD Öğretim Üyesi. iitoker@gmail.com

** Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi. ozcancelal38@yahoo.com.tr

Giriş

Laiklik ve din sıklıkla birbirine zıt kavramlar olarak değerlendirilir ve tartışmaların merkezinde yer alırlar. Bireyler, genellikle bu iki kavramdan birine dahil olur ya da edilerek gruplandırılır. Bu nedenle, toplumda laik olan ya da olmayan kesim diye iki farklı grup oluşur. Laik olmayan kesitlerin tamamının dindar-muhafazakar insanlardan oluştuğu ön fikri hakimdir. Bireyler ve toplum üzerindeki tartışmalar bu iki grup üzerinden gerçekleştirilir.¹

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte laik sisteme geçilmesi, zamanla laikleşmeyi başlatmış ve laik değerleri ön plana çıkarmıştır. Toplumda hızla yayılan bu süreç, bireyler ve toplum üzerinde etkisini her geçen gün artırmıştır. Bireysel ve toplumsal gelişimin Batı seviyesine çıkarılabilmesinin tek yolunun sekülerleşmeyle mümkün olacağını savunanların sayısı zamanla artış göstermişken, başka bir grup bu sürecin dini değerleri hedef aldığını, din ve inanç bağlamında olumsuz etkiler ortaya çıkaracağını savunmaktadır. Türkiye'de zamanla dini olan ya da muhafazakar kesime ait değerler laiklik karşıtlığı olarak algılanmış ve bu değerleri baskı altına alan uygulamalar geliştirilmiştir.

Türkiye'de, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren konulan muasırlaşma hedefine ulaşmada, engellerden biri olarak belli ölçüde din ve dindarlar görülmüştür. Bundan dolayı, sekülerler ve seküler olmayanlar arasında yaşanan tartışmaların merkez unsurları arasında dindarlığın kurumsal hale geldiği "İmam Hatip Liseleri" bulunmaktadır. Seküler kesim, laik olan bir devlette din eğitimi veren okulların olmaması gerektiğini savunurken bu konuda geçmişte gerçekleştirilen temel insan hakkı ihlallerini dahi göz ardı etmişlerdir. Bu hak ihlalleri ve baskılar neticesinde de İmam Hatipler muhafazakar kesim için giderek ciddi bir sembol haline dönüşmüştür. Gerek seküler gerekse muhafazakar kesim, İHL'lere gereğinden fazla anlam ya da sorun yükleyor görünmektedirler. Bu nedenle geçmişteki birtakım uygulamalar doğrudan İHL'lere yönelik olarak gerçekleştirilmiş ve karşılığında ortaya konulan tepkiler de o oranda sert olmuştur. Sorunun doğru tespiti ve çözümü adına kavramların iyi bilinmesi ve sürecin doğru okunması bir gereklilik oluşturmaktadır.

Sekülerleşme

Sekülerleşme kavramı, genel olarak sosyal bilimlerin alanına girmekle birlikte diğer bilim dallarını da etkilemektedir. Kavram üzerinde sosyoloji, sanat, hukuk, felsefe, hukuk ve teoloji bilim dalları çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Sekülerleşme kavramı, yukarıda sayılan bilim dallarının tamamında farklı açılardan değerlendirilirken, yaklaşımların tamamında din ve dini değerler

sekülerleşme üzerinde tehdit unsuru olarak görülmüştür.² Sekülerleşme kavramı, “zaman ve mekana” vurgu yapmaktadır. Zaman, içinde yaşanan anı temsil ederken; mekan da, dünyaya ait olan, dünyevi manasına gelmektedir.³ Seküler kavramı, başlarda, manastır papazlarıyla normal toplum papazlarını ayırt etmek amacıyla kullanılmıştır. Toplum papazlarına, dünyanın içinde olduklarından dolayı aynı zamanda “seküler papazlar” ismi verilmiştir. Manastır papazları normal hayattan kopuk olduklarından dolayı onlar için aynı kavram kullanılmamıştır. Seküler kavramı; zamanla hukuk ve mülkiyet kavramlarını da sivil ve kilise şeklinde ikiye ayırarak, etki alanını genişletmiştir. Bu ayrışma her geçen gün din ve seküler kavramlarını daha fazla karşı karşıya getirmiştir.⁴ Sekülerlik kavramı tarihte ilk kez, “Westfalya Antlaşması”nda kullanılmıştır. Antlaşma Katoliklerle Protestanlar arasında 1644-1648 yılları arasında 4 yıl süren savaşın sonucunda imzalanmıştır. Antlaşmada “seküler” kavramı “kilisenin sahip olduğu emlak sermayesinin devlete aktarılmasını yani kamulaştırılmasını tarif etmektedir. Roma din hukukunda müritlerin dünyaya meyletmesi durumu sekülerlik kavramı ile açıklanmıştır. Kavram, George Jacob Holyoake tarafından 1851 senesinde ideolojik bir yaklaşıma dönüştürülmüştür.⁵ Sekülerizm, Prostestan dünyasında dinden tamamen soyutlanmış, dünyevi bir hayat şeklinin ortaya çıkarılması anlamını kazanmıştır. Ayrıca dini değerlerin dünyevi olan şeylerin içinden çıkarılması, pasifize edilmesi ve bireylerin dünyevi hayatlarına yön veremeyecek şekilde getirilmesi şeklinde de tanımlanmıştır.⁶ Sekülerizm kavramı, 19. yüzyılda radikal bir şekilde ateist yapıları açıklamak için kullanılmış bu nedenle kilisenin ağır eleştirilerine maruz kalmıştır.⁷

Sanayi devrimiyle birlikte yaşanan gelişmeler yanında Aydınlanma döneminin önemli etkileri bulunmaktadır. Bu dönemde, pozitivist düşüncenin hızlı bir şekilde gelişmesine tanık olunmuştur. A. Comte, gelişimsel anlamda insanların üç ana aşamadan geçtiğini savunmuştur. Bunların sonuncusu olan, pozitif safha akıl ve bilimi ön plana çıkararak dini tamamıyla reddetmiştir. Comte, dinden kaynağını alan dünya görüşünden ziyade, aklın ve bilimin beslediği dünya görüşünün oluşmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır. Onun savunduğu bu düşünceler, sosyal bilimciler arasında rağbet görerek, zamanla sekülerleşmeye evrilmiştir.⁸ Bilim ve aklın öne çıkmasıyla, dini-ilahi kaynaklı bilgi ve değerler geri plana itilerek reddedilmiştir. Bu tartışmalar zamanla, “sekülerleşme” kavramını ortaya çıkarmıştır. Sekülerleşme kavramı, sosyolojide ilk kez Weber tarafından kullanılmıştır. Weber, sekülerleşme kavramını “Büyübozumu” şeklinde kullanmıştır.⁹ Weber; toplumu yönlendirmek için gerekli olan ilahi kaynaklı bilginin yerini, ekonomik gelişmelerden ve bilimden kaynaklanan bilginin alması gerektiğini savunmuştur.¹⁰

Sekülerlik ve sekülerleşme kavramları, farklı anlamlar taşımasına karşılık bir-

birinin yerine de sıklıkla kullanılmaktadır. Seküler kavramı, bir olayı vurgularken, sekülerleşme kavramı da süreci isimlendirmektedir.¹¹ Sekülerlik kavramı, dini ve ilahi olan şeylere karşı olan anlamında kullanılmıştır. Kavram, “dinin düşüşü” ve “dini olana karşı seküler olan” anlamlarında kullanılmaktadır. Gelişmenin sekülerlikle mümkün olacağına inananlar, dinin geriye götüreceğini savunmaktadırlar.¹²

Türkiye’de sekülerleşme kavramı laiklik, çağdaşlık vb. anlamlarında kullanılmış olmasına karşılık zamanla Batı’da kullanıldığı anlamlar yaygınlaşmıştır. Seküler kavramı, “dünyevi” olanı tanımlarken, sekülerleşme kavramı da “dünyevileşme” sürecini isimlendirir.¹³ İslami açıdan sekülerlik kavramını analiz eden araştırmacılar, kavramla ilgili ağır eleştirilerde bulunmuşlardır. Bu araştırmacılara göre sekülerleşme, gaffet ve dinsizlik olarak ifade edilmiştir.¹⁴

Sekülerleşmeyi savunanların, “din” kavramına karşı olmaları nedeniyle, dine olan ilginin zamanla azaldığını iddia ettikleri anlaşılmaktadır. Başlangıçta sekülerleşme kavramını savunanlar kavramı; bilimsel gelişmeyi, modernleşmeyi ve ekonomik kalkınmayı sağlayan yegane unsur olarak görmüşlerdir. Bu durum, dine olan ilginin azalmasında önemli rol oynamıştır. Sekülerleşmeye karşı, din kaynaklı gerçekleri savunan birey ve toplumların genellikle, sosyo-ekonomik açıdan geri kalmış ve eğitim düzeyi düşük olmaları yukarıdaki yaklaşımı tartışmaya değer hale getirmektedir. Sekülerlik, uzun yıllar gelişmeyi ve modernliği getiren bir araç olarak düşünülmüştür.¹⁵ Sekülerleşmeyi savunanlar, sekülerleşmenin meydana getirdiği değişimlere karşı direnemeyeceğini ve zamanla kaybolacağını iddia etmelerine karşılık din, varlığını devam ettirmiştir. Son dönemlerde, geri kalmışlığın nedeninin din olmadığı, dinin bilimsel gelişmeyi reddetmediği, bireylerin dinden uzaklaşmasının daha derin sorunlar ortaya çıkaracağı yolundaki düşünceler yaygınlaşmıştır.

Laiklik Kavramı Üzerine

Laiklik kavramı, Yunanca “halk” anlamında kullanılan “laos” kelimesinden türetilmiştir. Laos, ruhban sınıfının dışında, halktan olan anlamında kullanılmıştır.¹⁶ Laiklik kavramı, Fransızca “laique” kavramından Türkçe’ye geçmiştir.¹⁷ Laiklik, genel olarak “din işleri ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması” şeklinde tanımlanır. Ayrıca, laiklik; dini içine alan bölge ile, kamusal alanın birbirinden tamamen ayrılması şeklinde de açıklanmaktadır.¹⁸ Laikliğe göre, devletin dini referanslara göre yönetilmemesi gerekir. Küreselleşen bir dünyada, din temelli yönetimlerin devletlerin tarafsızlığını yitirmesine neden olacağı savunulur ve bu durumun eşitlik ilkesine aykırı sonuçlar doğuracağı ileri sürülür.¹⁹

Türkiye’de laiklik kavramına yaklaşım Avrupa’daki yaklaşımlara benzer özellikler gösterse de, süreç çok daha tartışmalı geçmiştir. Osmanlı İmparatorluğu yıkılınca yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş, Cumhuriyet laik sistem üzerine bina edilerek, halifelik kaldırılmıştır. Tartışma ve sorunlar da tam bu noktada başlamıştır. Cumhuriyet’in laik sistem üzerine inşa edilerek halifelik’in kaldırılması birçok değişimi de beraberinde getirmiştir.²⁰ 1924 senesinde, Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmış, takiben 1925’de Tekke ve Zaviyeler kapatılmıştır. 1926 yılında, Türk Medeni Kanunu kabul edilerek, 1934 yılında bazı dini kisvelerin giyilmesini yasaklayan kanun uygulanmaya başlanmıştır.²¹ 1924 yılındaki başka bir değişiklikle “Şer’iyye Evkaf Nezareti ve Şeyhülislamlık” kaldırılmıştır. Kaldırılan kurumların yerine Diyanet İşleri Reisliği kurulmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın görevi, 1982 Anayasası’yla sadece İslam diniyle sınırlandırılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın var olması ve sadece İslam dinine ait faaliyetleri koordine etmesi geçmişten günümüze bazı laik kesimlerin tepkisini çekmiştir. Laiklik ilkesi, Anayasa’da zamanla farklı şekillerde yer almıştır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında, laik sisteme geçiş süreci yayılmıştır. Bu yüzden Cumhuriyet’in ilanından sonraki ilk Anayasa olan 1924 anayasasında ‘devletin dini İslam’dır ilkesi bulunmaktadır. Bu ilke, 1928’de yapılan değişiklik ile önce Anayasadan çıkarılmış, 1937 yılında da devletin “laik” olduğu yolundaki ilke Anayasa’ya yerleştirilmiştir. 1961 Anayasasında laiklik, Cumhuriyet’in temel ilkeleri arasında zikredilmiştir, 1982 Anayasasıyla da “değiştirilemeyecek, değiştirilmesi teklif dahi edilemeyecek” ilke olarak belirlenmiştir.²²

Jön Türkler, Batı’da uygulanan laiklik sisteminin Osmanlı Devleti’nde de aynen uygulanması gerektiğini savunmuşlardır. Bu yaklaşımın, din ve dindarları baskı altına almaya çalışmaktan çok, bireyin ve toplumun geleceği için benimsendiği savunulmuştur. Fakat Türkiye’de laiklik daha ilk yıllardaki uygulamalarla, Batı tipi, özellikle Fransız modeli laiklik modeli yerine, Fransızların Cezayir’de uyguladıkları sömürge tipi laiklik modeline dönüşmüştür. Luizard, Türkiye’deki laiklik modelinin daha ilk yıllardan dini ve dindarı baskı altına almak istediğini fakat bunu başaramadığını vurgulamıştır.²³

Laiklik, şimdiye kadarki genel hatları itibarıyla Cumhuriyet tarihi boyunca, İslam dinini ve Müslümanları baskı altına alan, İslamiyeti gelişmenin önünde büyük bir engel olarak gören bir bakış açısına sahiptir. O kadar ki, çoğu zaman, hak ihlallerine neden olan mücadele yolları denenmiştir. Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren devlet işleyiş olarak sekülerliği benimsemiş ve bunun sonucunda da laiklik, hukuki bir zorlama aracı olarak kullanılmıştır.²⁴ Atatürk, modernliğe İslami hayat tarzıyla ulaşamayacağını düşünmüştür.²⁵ Bu yüzden, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren en radikal düzenlemeler

dini değerler ve kurumlar üzerinde gerçekleştirilerek dini yaşam şekli üzerine baskılar kurulmuştur. Uygulamaların bu denli ani ve sert olması, İşlami kesimin radikalleşmesine de zemin hazırlamıştır. Bu durumlar, iki tarafın hataları sonucunda oluşmuş ve zamanla özümnden ziyade sorunların daha da derinleşmesine neden olmuştur. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte gerçekleştirilen bir takım düzenlemeler, dinin yok edilmeye çalışması olarak algılanmış ve bu şekliyle hafızalara kazınmıştır. Kılık-kıyafet kanununun çıkarılması ve bu kanuna muhalefet gerekçesiyle ağır cezalara başvurulması Türkçe ezan okutulması vb. uygulamalar uzun yıllar dindar kesim tarafından unutulmamıştır. Günümüzde, dini yaşam biçimini benimsemiş birçok insan bu nedenlerden dolayı, CHP'yi uygulamaların sorumlusu olarak görerek, CHP başta olmak üzere hiçbir sol partiye oy vermemektedirler.²⁶ Laik-antilaik tartışmasının en yoğun yaşandığı alan eğitim alanıdır. Laikler eğitimden dinin tamamen çıkarılması gerektiğini savunurken, dindar kesim de din eğitimine özgürlükler bağlamında bir yaklaşımın içerisine girmektedirler. İmam Hatip liseleri geçmişten günümüze bu tartışmaların en yoğun yaşandığı kurumlar olarak karşımıza çıkar. Bu nedenle büyük sorunlar ya da soru işaretleri bu okullar üzerinde toplanmıştır.

Din Eğitimi ve İmam Hatip Liseleri

Eğitim; insanlara özel hayatlarında veya toplumsal hayat içerisinde nasıl davranacaklarını öğreten sürecin adıdır. Bireyler, eğitimi farklı kurumlar ya da kişiler tarafından, formel ve informal şekillerde alırlar. Ayrıca, insanların doğumuyla başlayıp ölümüne kadar süren, kendini geliştirme ve dönüştürme sürecine de eğitim denir. Eğitim; bireyleri değiştirip dönüştürürken, onların kendilerini tanıyarak, toplumsal hayata uyum sağlamalarını ve mutlu olmalarını amaçlamaktadır.²⁷ Eğitim faaliyetleri arasında din eğitimi önemli ve aynı zamanda tartışmalarla dolu bir alanı temsil etmektedir. İnsan ve din ilişkisini insanoğlunun var olduğu, ilk insana kadar götürmek mümkündür. İnsanlar, inandıkları dinin gereklerini öğrenip, başkalarına öğreterek daha yaşanabilir bir dünya kurmayı hedeflerler. Uzun ve köklü bir geçmişe sahip olan din ile insan arasındaki ilişki, sürekli olarak mücadelelere şahit olmuştur. Özellikle, ahlaki bozulmaların yoğunlaştığı dönemlerde ortaya çıkan peygamberlerin verdiği mücadeleler bu konuda iyi birer örnektir.²⁸ İnsanların bazıları yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı din eğitiminin olması gerektiğini savunurken, bazıları din eğitimini gereksiz, bazıları da sakıncalı görmektedir. Öte yandan genel insan hakları normlarında din eğitimi, din ve vicdan özgürlüğü kapsamında değerlendirilen bir konudur.

Türkiye’de, geçmişten günümüze din eğitimi başta olmak üzere eğitim sistemi üzerinde büyük tartışmalar yaşanmaktadır. Eğitim konusuna, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren siyasî iktidarların tamamı kendi anlayış ve görüşleri doğrultusunda yaklaşmış ve konuyu siyasî alana çekerek ideolojik bağlamda ele almışlardır. Bu yaklaşımlardan bazıları, tümüyle din eğitimi tasfiye etmeye yönelikken, bazıları ise din eğitime kısmî olarak imkân veren düzenlemelerde bulunmuşlardır. Cumhuriyet’in ilanından sonra, dini değerler ve yaşantı şekillerine yönelik kamusal alanda sınırlamalar getirilerek seküler bir politika uygulanmış olmasına karşılık, hiçbir zaman istenilen İslam karşıtlığı oluşmamıştır.²⁹ Çoğu zaman eğitim laik kesim ile dindarlar arasında sorunlu bir alan oluşturmakta ve iki taraf bir diğerine karşı hakimiyet mücadelesi vermektedir. Hakimiyet mücadelesi çoğu zaman, bir diğerini sindirme ve yok etme stratejilerine dönüşebilmektedir. Bunun en güzel örneği yakın tarihte meydana gelmiştir. 28 Şubat süreciyle birlikte laik kesimin başını çektiği dönemin etkin güçleri, İmam Hatip’lilerin üniversiteye girmelerine engel olmak amacıyla katsayı uygulamasını getirmişlerdir. Bu uygulama ile bir anda milyonlarca öğrencinin hayatı telafisi mümkün olmayacak şekilde olumsuz etkilenmiştir. Bunun yanı sıra, başörtüsü yasağının da getirilmesiyle bireylerin inanç özgürlüğüne müdahale edilmiştir. Bu yasaklar sonucunda, binlerce kız öğrenci ve kadın, eğitimlerini yarıda bırakmak ya da işlerini terk etmek zorunda bırakılmışlardır. 28 Şubat sürecinin üzerinden 4-5 yıl gibi bir zamanın geçmesiyle 2002 yılında AK Parti’nin tek başına iktidara gelmesiyle süreç tersine işlemeye başlamıştır. Bu dönemde, din ve dindarlık vurgusu her geçen gün artmış, dindar kimliği saklanıp gizlenen bir kimlik olmaktan öte övünülen bir duruma gelmiştir. 2012 yılında katsayı düzenlemesi gerçekleştirilerek, İmam Hatip Liselerinin önü yeniden açılmıştır. Bu gelişmeler yaşanırken, laik-seküler kesim; AK Parti Hükümeti’nin İHL’lere karşı pozitif ayrımcı politikalar uyguladığını savunmaktadır ve rahatsızlıklarını dile getirmektedir. Bu düşüncelerine dayanak olarak devlet okullarının fiziki şartlarının kötü, sınıf ortalamalarının yüksek ve öğretmen sayılarının son derece yetersiz durumda olmasına karşılık, İHL’lere bütçeden önemli kaynaklar aktarılıyor olmasını ve gereğinden fazla yeni İHL açılmasını göstermektedirler.³⁰

İmam Hatip Liseleri ülkemizdeki en eski eğitim kurumları arasındadır. İmam Hatip Liselerinin tarihi, 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile başlamaktadır.³¹ Burada İmam Hatip Liselerini, Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar altı farklı dönemde incelemekte yarar olacaktır.

1920 – 1950 Yılları Arası Din Eğitimi ve İmam Hatip Liseleri

İmam Hatip liselerinin, kurulmasında şüphesiz Tevhid-i Tedrisat Kanunu etkili olmuştur. Tevhid-i Tedrisat Kanununun 430 sayılı 2. Maddesine göre “Şer’iye ve Evkaf Vekaleti veyahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekaletine devir ve raptedilmiştir” (06.03.1340 tarihli Resmi Gazete). Böylece, bütün eğitim sistemi Maarife bağlanmış, bu durumdan en başta etkilenen kurumlar din eğitimi verenler olmuştur. Tevhid-i Tedrisat Kanunu’yla tekke ve zaviyelerin yanı sıra, medreseler de kapatılmış, onların yerine yine din eğitimi veren fakat tamamen Maarif’e bağlı olan İmam hatip liseleri açılmıştır.

Tevhid-i Tedrisat Kanununun 4. Maddesine göre, 1923-1924 öğretim yılında 29 yerde eğitim süresi 4 yıl olan İmam ve Hatip Mektepleri açılmıştır. Açılışının hemen ardından geçen üç yılda İHL sayısı sırasıyla; 26, 20, 2’ye düşmüş, 1929-1930 eğitim yılında ise tamamı kapatılmıştır. İmam Hatip’lerin kurulmasının üzerinden henüz 6 yıl geçmesine karşın kapatılması, İHL’lerde öğrenci olmadığı gerekçesine bağlanmıştır. Önce, İmam ve Hatip Mekteplerinin, sonrasında da, 1933 yılında İlahiyat Fakültesi’nin kapatılmasıyla Türkiye’de, dini eğitim ve öğretim veren kurum kalmamış, son olarak müfredattan din dersi de kaldırılmıştır. Takip eden yıllarda, dini bilgi içeren tüm kitap ve mecmualar yasaklanarak, mevcutlar da toplatılmıştır. Din eğitimi veren kurumların kapatılması, kaynağı belli olmayan hurafelerin dini bir hükümmüş gibi insanlara sunulması sonucunu çıkarmıştır³².

İHL’lerin kapatılmasıyla yerine, sadece Kur’an ve hafızlık eğitimi veren Daru-l Kurralar 1932 yılından itibaren faaliyete başlamıştır. Daru-l Kurralar, 17 yıl boyunca faaliyet göstermişlerdir. 1932-1950 yılları arasında, din eğitimi vermeye çalışan kurslar toplumun talebini karşılayacak duruma ulaşamamıştır. 1932-1933 sezonunda 9 kurs faaliyete açılmış, bu sayı az da olsa artarak 1949-1950 senesinde ancak 127’ye ulaşabilmiştir. 9.000 civarında öğrencinin devam ettiği bu kurslardan sadece 851’i mezun olup, diploma alabilmiştir. 1932-1950 yılları arasında 18 yıl boyunca, kurslardan sadece 1600 öğrenci mezun olabilmıştır. Kısacası, devlet kontrolüne alınıp legal zemine oturtulmaya çalışılan din eğitimi neredeyse yok olma noktasına kadar gerilemiştir.³³

Türkiye’de, 1946 yılında çok partili hayata geçilmiştir. Çok partili hayata geçilmesiyle birlikte, birçok sorun yüksek sesle konuşulmaya başlanmıştır. Konuşulan ve eleştirilen konuların başında, İmam Hatip Liselerinin kapatılmasının yanlışlığı da bulunmaktadır.³⁴ Çok partili sisteme geçilmesiyle birlikte İHL’ler, siyasi malzeme ve pazarlık unsuruna dönüştürülmüştür. Dini referanslarla hareket eden siyasi partiler İHL’lerin yeniden açılması ve

sayılarının arttırılmasına yönelik söylemler geliştirirken, sol ve Kemalist siyasi hareketler de İHL'lerin kontrol altında tutulması ve sayılarının arttırılmaması gerekliliği üzerinden söylem gerçekleştirmişlerdir.³⁵ 1946'da çok partili hayata geçiş süreciyle birlikte İHL'ler üzerinde başlayan tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Bu tartışmaların merkezinde olan İHL öğrencileri en fazla zarar gören kitle olmuştur.

1951 – 1971 Yılları Arası İmam Hatip Liseleri

Dini özgürlüklerin destekleyicisi olacağı vaadiyle seçimlere giren Demokrat Parti 1950 seçimlerini kazanarak iktidara gelmiştir.³⁶ Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri'nin 1951'de Cumhuriyet Gazetesi'ne verdiği röportajda; İHL'lerin yeniden açılması gerektiğini belirtmiş millete hitap edecek iyi yetişmiş, kültürlü imamların yokluğunu belirtmiş, bunun bir gereklilik olduğunu savunmuştur.³⁷ 1951 yılında, 601 sayılı müdürler komisyonu, birinci aşaması 4 yıl, ikinci aşaması da 3 yıl olmak üzere toplam 7 yıl eğitim süresi olan İHL'lerin açılması kararını vermiştir. Okullar; Ankara Kayseri, Konya, İstanbul, Maraş, Isparta ve Adana olmak üzere toplam 7 şehirde açılmıştır.³⁸ İHL'lerin faaliyetleri 1958-1961 yılları arasında "Ortaöğretim Genel Müdürlüğü" bünyesinde devam etmiştir. İHL'lerin yeniden açılış tarihi olan 1951 yılında 7 okulla başlayan İHL sayısı 1971 yılına gelindiğinde 72'ye yükselmiştir.

İHL'lerde din eğitimiyle birlikte matematik, kimya, fizik, biyoloji vb. dersler de verilmeye başlanmıştır. Halkın talebi doğrultusunda 1951 yılında İHL'ler ilk açıldığında, İHL'lerdeki öğretmenlerin medrese kökenli olmaları önemli bir sorun olarak görülmüştür. Okullarda okuyan öğrencilerin genellikle kırsalda yaşamaları ve okulların yurt bölümlerinin olmaması, öğrencilerin barınma ve gıda sorunu yaşamalarına da neden olmuştur.³⁹

Demokrat Parti iktidarı, 1960 yılına doğru çok büyük sosyo-ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Sorunların giderek artması ve çözüm üretilememesi, 1960 darbesiyle ordunun yönetime el koymasına ve Demokrat Parti iktidarının bitirilmesine neden olmuştur. 1960 darbesinin en önemli nedenlerinden biri de, Demokrat Parti'nin İHL'ler başta olmak üzere din konusunda yaptığı uygulamalardır. Laik kesimin tepkisine neden olan uygulamalar orduyu harekete geçirmiş ve ortaya çıkan ekonomik ve sosyal sorunlar bahane edilerek darbe gerçekleştirilmiştir. Gerçekleşen darbenin ardından, laik kesimin istememesine rağmen İHL'lere olan ilgide artış yaşanmıştır. Ordu darbeden sonra 7 yıl boyunca ülke yönetiminde kalmış ve bu dönemde de yeni İHL'ler açılmıştır.⁴⁰

Cumhuriyet Halk Partisi'nin geçmişte dine karşı tutumu ve aldığı kararlar, dini hassasiyet taşıyan halkta tepkiyle karşılanarak sonucunda Demokrat Parti'yi iktidara taşımıştır. Demokrat Parti'ye karşı 1960 yılında gerçekleştirilen darbe, halkta zaten var olan tepkiselliği daha da arttırmıştır. 1970 yılında, Necmettin Erbakan doğrudan dini söylemlerle yola çıkarak Milli Nizam Partisi'ni kurmuş ve halkın desteğini almaya çalışmıştır.⁴¹ Ortaya çıkan siyasi gelişmeler, laik-seküler kesimi rahatsız etmiş ve bu rahatsızlık sonucunda 12 Mart 1971'de ordu yayınladığı muhtırayla siyasete bir kez daha müdahale etmiştir. MNP, kısa süreli faaliyet yürütmesine rağmen gelecekte ortaya çıkacak İslami partilere zemin hazırlamıştır.⁴²

1971 – 1997 Yılları Arası İmam Hatip Liseleri

Askeri muhtıranın ardından, 26 Mart 1971'de iktidara gelen Nihat Erim Hükümeti'nin programında “İmam Hatip Okulları orta öğretim sistemine uyacak biçimde ıslah olunacaktır” ifadelerine yer verilmiştir. Bu çerçevede, İmam-Hatip Liselerinin'nin orta kısımları kapatılarak normal ortaokul haline dönüştürülmüş ve lise kısmı da 4 yıla çıkarılmıştır. Ordunun muhtırayla siyasete yapmış olduğu müdahale, İmam Hatip Liselerini de olumsuz etkilemiştir. 1970 yılında 41 bin olan öğrenci sayısı, muhtıradan sonra 1972 yılında 16 bine kadar düşmüştür.⁴³ 1971-1973 yılları arasında 2 yıl boyunca yeni İHL açılmamıştır.

1973 yılında İmam-Hatip Liseleri ile ilgili düzenlemeler yapılarak, 1971 öncesindeki statüsüyle birlikte yeni kazanımlar sağlanmıştır.⁴⁴ Böylelikle, İmam Hatip Lisesi mezunlarına ilahiyat dışındaki başka bölümleri kazanabilmenin yolu kısmen açılmıştır. İHL mezunlarının bütün üniversitelere ve yüksekokullara girme hakkına kavuşmaları ise 1983 yılında gerçekleşmiştir.⁴⁵

İmam Hatip Liseleri için, 1973-1997 yılları adeta gelişme ve büyüme dönemi olmuştur. Kapatılan Milli Nizam Partisi'nin devamı niteliğinde olan Milli Selamet Partisi, 1973 seçimleri sonucunda CHP ile ortak hükümet kurmuştur. Bu durum, İHL'lere olan devlet desteğinin artmasına zemin hazırlamıştır. 1980 askeri darbesine kadar ikisi milliyetçi cephe hükümeti olmak üzere üç koalisyon hükümeti kurulmuş ve bunların tamamında Milli Selamet Partisi yer almıştır. MSP'nin hükümet ortağı olması, İHL'lerin gelişmesi ve büyümesi anlamına gelmiştir. 1973-1980 yılları arasında 302 yeni İHL açılmıştır.⁴⁶

Bu tarihler arasında, İHL'ler mevzuat ve kaynak anlamında önemli imkanlar elde etmişlerdir. İktidara gelen hükümetler eğitim, politika ve ekonomik anlamda İHL'leri desteklemişlerdir. İlahiyat fakültesiyle birlikte başka bölümleri

de yazabilmenin önünün açılmasıyla daha çok aile bu okullara çocuklarını göndermeye başlamıştır. Okulların fiziki imkanlarında ve eğitim düzeylerinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemlerde, İHL'lerden mezun olan öğrenciler, hukuk ve siyasal bilgiler başta olmak üzere nitelikli fakülte ve bölümleri kazanmışlardır. 1983'de yapılan düzenlemelerle, İHL mezunları; öğretmen, doktor, mühendis, hakim, savcı, kaymakam vb. olabilme imkanı elde etmişlerdir. 1992 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğrenim gören öğrencilerin yaklaşık % 60'ının İHL mezunu olması durumu açıkça özetlemektedir.⁴⁷

İHL'lerin ortaokul kısımları, 1974 yılında gerçekleştirilen yeni bir düzenleme ile yeniden açılmıştır. Böylelikle, ilkokuldan mezun olan bir çocuk, ortaokul ve liseyi 7 yıl boyunca İHL'de okuyabilecek duruma getirilmiştir. Bu durum, laik kesimlerin tepkisini çekerken, siyasal İslami hareketin güçlenmesine imkan tanıyacak, ideolojik olarak daha bilinçli bireyleri yetiştirecektir.⁴⁸ 1976-1977 eğitim-öğretim yılında, İHL'lere kız öğrencilerde alınmaya başlanmıştır.⁴⁹

1980 darbesini gerçekleştiren ve yönetime el koyan askerler, çocuklara din eğitimini devletin vermesi gerektiğini savunarak İHL'lere önem vermişlerdir.⁵⁰ 1980'li yılların ortaları İHL'ler için değişim, dönüşüm ve gelişim yılları olmuştur. İngilizce eğitim veren Anadolu İmam Hatip Okulları 1985'de faaliyete geçirilerek daha zeki öğrencilerin bu okulları tercih etmesi amaçlanmıştır. Anadolu İmam Hatip Liseleri zamanla zeki öğrencileri kendine çekmeyi başarak, iyi üniversitelerin çeşitli bölümlerine öğrencilerini kazandırmıştır. Kadıköy Anadolu İmam Hatip ve Tevfik İleri Anadolu İmam Hatip başta olmak üzere birçok İHL, % 80 oranında öğrencilerini üniversiteye yerleştirmiştir. Bu durum, İHL ve öğrenci sayısında da zamanla artışa neden olmuştur. 1983 yılında 374 İHL'de toplam 220 bin civarında öğrenci eğitim görürken, bu rakam 1997 yılında 601 okul ve 510 bin öğrenciye yükselmiştir.⁵¹

Milli Nizam Partisi'yle başlayıp, MSP ile devam eden ve Refah Partisi'yle zirveye çıkan İslami söylem ve uygulamalar, İHL'lerin gelişme sürecini hızlandırırken bir taraftan da laik ve seküler kesimin tepkisini de arttırmıştı. Laik kesim; her geçen gün dini değerlerin topluma hakim olduğunu, Cumhuriyet'in sağladığı kazanımların kaybedileceği kaygısını taşıyordu. 1995 seçimlerinden Refah Partisi birinci parti olarak çıkmış ve Necmettin Erbakan 1996 yılında başbakan olmuştur. Özellikle, Refah Partisi hükümeti döneminde Necmettin Erbakan'ın İslami söylemleri ve özellikle "İmam Hatipler arka bahçemizdir" sözü İHL'ler için kötü bir sürecin başlangıcı olmuştur.⁵² Dönemin Yargıtay Cumhuriyet başsavcısı Vural Savaş, 1996 yılında Refah Partisi'nin laiklik ilkesine aykırı uygulamaların odağına yerleştiği iddiası ile çıkmıştır. Ordu da benzer bir rahatsızlık yaşayınca 28 Şubat 1997 tarihinde Milli Güvenlik

Kurulu'nda Başbakan Erbakan'a bir dizi tavsiyelerde bulunulmuştur. Bu tavsiyelerin amacı, İHL'ler başta olmak üzere Refah Partisinin neden olduğu İslami politikaların önüne geçmektir. 28 Şubat Postmodern darbesi olarak tarihe geçecek bu olaydan sonra Refah Partisi hükümeti bırakmak zorunda kalmış ve koalisyon hükümetleri kurulmuştur. Refah Partisi'nin iktidarı bırakılmasıyla birlikte İHL'lere sunulan imkanlar da kısa sürede geri alınmış ve yeni düzenlemelerle birlikte İHL'lerin önü yeniden kapanmıştır.⁵³

İmam Hatip Liselerine üniversiteye girişte getirilen katsayı engeliyle birlikte birçok aile çocuğunu İHL'lerden düz liselere geçirmek zorunda kalmıştır. Bu değişiklikler, öğrencilerin başarısını olumsuz etkilemiş ve İHL'lere devam eden öğrenciler katsayı engelinden dolayı sadece İlahiyat fakültelerini tercih etmek zorunda bırakılmışlardır.

1997 – 2003 Yılları Arası. İmam Hatip Liselerinin Gerileme Dönemi

1971-1997 yılları arasında 16 sene boyunca büyüme ve gelişme gösteren İHL'ler, 28 Şubat 1997 tarihinden sonra zor dönemler geçirdi. Ortaokul bölümlerinin kapatılmasıyla başlayan ve İHL'lere üniversiteye girişte getirilen katsayı engeliyle devam eden yeni uygulamalar bu okullara olan ilgiyi azalttı. Sekiz yıllık kesintisiz eğitim yasası ile ilkokul ve ortaokullar birleştirilmiş ve ilköğretim adını almıştır. Kesintisiz eğitim, İHL'lerin orta kısımlarının kapatılmasına neden olmuştur. Katsayı engeliyle de, İHL mezunu öğrencilerin üniversiteye girişi neredeyse imkansız duruma gelmiştir. Bu düzenlemelerle; İHL öğrencileri başta olmak üzere meslek lisesi öğrencileriyle birlikte yüz binlerce öğrenci, telafisi mümkün olmayan mağduriyetler yaşamıştır. Kısa sürede, İHL'lerin prestijli günlerinden eser kalmamış ve bunlar tercih edilmeyen okullara dönüşmüşlerdir. İHL'lerde 1997 yılında toplam 500 bin civarında öğrenci eğitim görürken, 2002 yılında bu rakam 77 bine kadar düşmüştür.⁵⁴ Katsayı engelinden dolayı, aileler çocuklarını İHL'ye göndermezken, buralarda eğitim gören öğrenciler de düz liselere ya da açık liseye kayıt aldırarak zorunda kalmışlardır. 11786 sayılı Genelge ile 1999 yılında, meslek liselerinden genel liselere geçişin önü de tamamen kapatılmıştır. Okullardan ayrılmak isteyen öğrencilere izin veren ve İHL'den ayrılan öğrencileri kabul eden okulların idarecileri de soruşturmalardan geçirilmiştir. Bu uygulama 24.12.1999'da Danıştay tarafından iptal edilmiştir.⁵⁵

Muhafazakar aileler, kız çocuklarının eğitim almalarının yanı sıra ahlaki yönden korunmasını da istedikleri için düz liseden ziyade çocuklarını İHL'lere göndermişlerdir. Erkek öğrenciler, düz liselere geçerken kız öğrencilerde bu oran düşük kalmış İHL'lerde eğitim gören kız öğrenci oranı % 70'leri bulmuş-

tur.⁵⁶ Laik kesim tarafından; 28 Şubat 1997'den sonra, İHL'ler başta olmak üzere, dindarlara yaşatılan mağduriyetler, tepkisel olarak yeni bir siyasi akımı ortaya çıkarmıştır. AK Parti, kurulmasından kısa bir süre sonrasında yapılan seçimlerde 365 milletvekili çıkarmayı başararak tek başına iktidara gelmiştir. AK Parti'nin; kısa zamanda bu başarıyı elde etmesinin arkasındaki en önemli etken, 28 Şubat sürecinde geniş bir kitleye yaşatılan mağduriyetler olarak gösterilebilir. AK Parti, mağduriyetlerin giderileceği ve demokrasi vaatleriyle halktan büyük bir destek görmüştür. AK Parti'nin tek başına iktidara gelmesiyle birlikte, İHL'lerin durumlarını insan hakları ihlali şeklinde değerlendirmesi laik kesimi yeniden harekete geçirmiştir.⁵⁷ Laikler; İmam Hatipli kimliğinin devletin laik ve seküler değerlerine muhalif olduğunu savunurken, bu bireylerin zamanla devlet kademelerindeki yerlerini sağlamlaştırdığını iddia etmişlerdir. AK Parti hükümeti tüm bu iddialara rağmen; İHL ve İlahiyat Fakültesi mezunlarına yönelik memurluk kadroları tahsis etmeye başlamıştır. Tahsis edilen kadrolar, İHL'lere ve İlahiyatlara yönelik ilgiyi yeniden arttırmıştır. Bu uygulamalar, 2002 yılından itibaren, İHL okul ve öğrenci sayılarında artışlar yaşanmasına neden olmuştur. Çoğu zaman İHL'lerin, üniversiteye girişinde engel olan katsayı uygulaması tartışılmaya açılrsa da uygulamanın kaldırılması on yıl gibi bir zamanda gerçekleşmiştir. İHL'lerde, 2002-2003 eğitim yılında 71 bin öğrenci mevcutken, sonraki yıl bu sayı 97.500'e çıkmıştır.⁵⁸

2003 – 2011 Yılları Arası İmam Hatip Liseleri

AK Parti'nin, 2002'de tek başına iktidara gelmesi, İHL camiasını heyecanlandırarak ümitlendirmiştir. Nitekim, İHL'ler AK Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte eski prestijli günlerine geri dönmeye başlamışlardır.⁵⁹ AK Parti, üniversiteye girişte katsayıyı hemen kaldıramasa da, yapılan düzenlemelerle din görevlilerinin maaşlarıyla özlük haklarını iyileştirmiştir. Böylelikle, bu mesleklerin cazip hale getirilmesi amaçlanarak dolaylı olarak İHL'lere olan ilginin de yeniden canlanmasını sağlamıştır. Öğretmen alımlarında, birçok branşta atanabilmek için KPSS'den 80 ve üzeri puan almak gerekirken, İlahiyat Fakültesi mezunları 60 puanla rahatlıkla atanabilir duruma gelmiştir. Bu uygulamalar, katsayı engeli kaldırılmadan da İHL'lere olan ilgiyi canlandırmaya yetmiştir. 2002 yılında 71 bin olan İHL öğrenci sayısı, 2011 yılında 235 bine yükselmiştir.⁶⁰ İHL'lerde, 2003-2011 yılları arasında katsayı engelini kaldırılmamasına karşılık öğrenci sayısının bu kadar artış göstermesi AK Parti hükümetinin uygulamalarından kaynaklanmıştır.

2012 – 2017 Yılları Arasında İmam Hatip Liseleri

AK Parti hükümetinin iktidara gelmesiyle birlikte, İHL'ler süreç içinde eski günlerine yeniden kavuşmuştur. Özellikle, AK Parti kadrolarının çoğunun İHL mezunlarından olması, üst düzey bürokratların da zamanla İHL mezunları arasından seçilmesini sağlamıştır. Birçok belediye başkanı, milletvekili ve bakanla birlikte başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın da İHL mezunu olması, İHL camiasına motivasyon ve güven katmıştır.⁶¹

28 Şubat sürecinde getirilen ve İHL öğrencilerinin yoğun olarak etkilendiği katsayı uygulaması 2009'da kısmen çözülmüş, 2011 yılında ise tamamen kaldırılmıştır. Böylelikle, İHL öğrencileri üniversitelerde farklı bölümleri tercih edebilme imkanına kavuşmuşlardır. 2012 yılında yapılan düzenlemeyle 8 yıllık kesintisiz eğitim yerine 4+4+4 yıl olan 12 yıl zorunlu eğitim modeli getirilmiştir. Bu uygulama ile ortaokullar yeniden açılmıştır. İHL'lerin ortaokul kısımları da tekrar açılmış okul ve öğrenci sayısı hızla artmıştır. 2017 tarihi itibarıyla toplam; 1408 adet İmam hatip lisesi ve bu okullarda okuyan 634.406 öğrenci bulunmaktadır. İmam hatip ortaokulu sayısı ise 2017 yılında 2.777 gibi bir sayıya ulaşmıştır.⁶² Devlet tarafından, İHL öğrencilerine kişi başına ortalama 3.165 TL harcanırken, bu rakam düz lise öğrencilerinde kişi başı 1.283 TL'dir. Ayrıca, İHL'lerin teknik imkanları, bina yeterlilikleri ve öğretmen sayıları diğer devlet okullarına oranla çok daha iyi duruma getirilmiştir. Aradaki oluşan bu farklılıklar, laik-seküler kesim tarafından adaletsizlik olarak nitelendirilmektedir.⁶³

Sonuç

Cumhuriyet tarihi boyunca laik-seküler kesim ile dini kesim arasındaki çatışma en belirgin şekilde İHL'ler üzerinde yaşanmıştır. Bu mücadele iki taraf açısından sembolleşmiş bir mücadeledir. İHL'lerin Cumhuriyet'in ilanından sonraki seyrine bakıldığında, onun çalkantılı dönemlerin tamamında tartışmaların odağına yerleştirildiği görülmektedir. Zaman zaman laik ve seküler politikalar paralelinde onların rejime tehdit olarak görülüp kapatma ya da sindirme yollarına gidildiği, zaman zaman da günümüzde olduğu gibi devlet imkanları ile gelişiminin desteklendiği görülmektedir. Bu tartışmaların ortasında kalan İHL öğrenci ve aileleri geçmişte büyük mağduriyetler yaşamıştır. Günümüzde bu mağduriyetler büyük ölçüde giderilmiş görünmektedir. Buna karşılık Laik-seküler kesimin İHL'lere karşı biriktirdiği tepkiler artarak devam etmekte ve gelecekte yaşanması muhtemel yeni mağduriyetlere zemin hazırlamaktadır. Bir asra yakın süredir yaşanan bu mücadelenin bir an önce çözülmesi ve insan hakları bağlamında konunun ele alınması gerekmektedir.

Bu nedenle, her iki tarafın da çift yönlü araştırmalar yaparak durumu daha iyi analiz etmesi ve ön yargılardan soyutlanarak meseleye yaklaşımları gerekmektedir. Özellikle, İHL camiasına yönelik gerçekleştirilen araştırmaların arttırılması, onların daha iyi anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Kaynakça

- Acar, Abdurrahman, “Selçuklu Medreseleri ve İslam Kültürü ve Medeniyetine Kazandırdıkları”, Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyet’e Katkıları Sempozyumu, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayını, Isparta, 2007.
- Alefendioğlu, Yılmaz, *Laiklik ve Laik Devlet, Laiklik ve Demokrasi*, derleyen: İ. Ö. Kaboğlu, İmge Yayınları, Ankara, 2001.
- Altunbaş, Arif (10.06.2011). <http://www.haber7.com/yazarlar/arif-altunbas/752490-neden-chp-ye-oy-vermiyorum>, Erişim Tarihi: 02.09.2017.
- Ayhan, Halis, *Türkiye’de Din Eğitimi*, DEM Yayınları, İstanbul, 2004.
- Banguoğlu, Tahsin, *Kendimize Geleceğiz*, Derya Yayınları, İstanbul, 1984.
- Baykan, Fehmi, “Demokrasi, Laiklik ve Teokrasi Üzerine Bir Derkenar”, *Türkiye Günlüğü*, 46 (1997)
- Berger, Peter L. *Kutsal Şemsiye. Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*, çev. Ali Coşkun, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2000.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 1978.
- Bodur, Hüsnü Ezber, “Sekülerleşme Teorileri Çerçevesinde Din ve Sosyal Değişme, TÜDTAD, İAHR Tarafından Düzenlenen ‘Sekülerleşme ve Dini Canlanma’ Konulu Uluslararası Konferansı, Ankara, (2009), s. 34-46.
- Çakır, Ruşen, *Ne Şeriat Ne Demokrasi: Refah Partisini Anlamak*, Metis Yayınları, İstanbul, 1994.
- Çakmak, Diren, “Pro-Islamic Public Education in Turkey: The Imam-Hatip Schools”. *Middle Eastern Studies*. 45:5 (2009), pp. 825-846 .
- Dağı, İhsan, “Turkey’s AKP in Power”, *Journal of Democracy*, 19:3 (2008), s. 25-28.
- Dinçer, Nahid, *1913’ten Bugüne İmam-Hatip Okulları Mes’esi*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1974.
- Gökacı, M. Ali, *Türkiye’de Din Eğitimi ve İmam Hatipler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Hadden, Jeffrey K. and Shupe, Anson, “Desacralizing Secularization Theory”, *Secularization And Fundamentalism Reconsidered, Religion and the Political Order Volume III*, Edited by Jeffrey K. Hadden and Anson Shupe, Paragon House, New York, First edition, (1989), ss. 3-27.
- Hamilton, Malcolm, *Sociology of Religion: Theoretical and Comparative Perspectives*, London, Routledge, 2001.
- Hill, Michael, *A Sociology of Religion*. London: Heineman Educational Books Ltd. 1973.
- Hocaoğlu, Durmuş, “Sekülerizm, Laisizm ve Türk Laisizmi”, *Türkiye Günlüğü*, 29, (Temmuz-Ağustos 1994), s. 35-77.
- Jaschke, Gotthard, *Yeni Türkiye’de İslamlık*, çev.Hayrullah Örs, Bilgi Yayınları, Ankara, 1972.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk-İslam Sentezi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 1985.
- Kahraman, Mehmet, “Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye’de Laiklik”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5: 9(2008).
- Kala, Hasan, *Üniversiteli Gençlerin Demokratik Değer Algısı -Kırıkkale Üniversitesi ve Orta Doğu*

- Teknik Üniversitesi Örneği-, Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2015.
- Kirman, Mehmet Ali, *Din ve Sekülerleşme –Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, Karahan Kitabevi, Adana, 2005.
- Kirman, Mehmet Ali, *Sekülerleşme Perspektifinden İnsan-Din İlişkisinin Dünü Bugünü ve Geleceği*, Sekülerleşme ve Dini Canlanma Sempozyumu, 22-23 Ekim, Ankara, 2008.
- Küçükcan, Talip, “Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme ve İslam Dünyası”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 13 (2005), 109-128.
- Mardin, Şerif, *Din ve İdeoloji*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986.
- Marshall, Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akinhay; Derya Kömürçü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999.
- Öcal, Mustafa, *Türk Hukuk Mevzuatında Din Eğitim ve Öğretiminin Yeri ve Uygulama Biçimi, Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.
- Önal, Mehmet, “Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlıkta Laikliğin Kökleri ve Türkiye’de Laiklik”, *Türkiye Günlüğü*, 85 (2006), s. 98-113.
- Özgür, İren, *İmam Hatip Okulları: İnanç, Siyaset ve Eğitim*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015.
- Özudoğru, Şükrü, *Kuruluşundan Bugüne Türkiye’de İmam-Hatip Liseleri ve Konya İmam Hatip Lisesi*, Arı Yayınları, Konya, 1991.
- Reçber, Mehmet Sait, “Realizm, Din ve Dünyevileşme”, *İslamiyat*, 4:4, (Temmuz - Eylül, 2001), ss. 19-35.
- Swatos, William H. And Christiano, K.J., “Secularization Theory: The Course of a Concept”, *Special Issue of Sociology of Religion*, 60: 3 (Fall 1999).
- Tarhan, Mehmet, *Religious Education in Turkey: A Socio-Historical Study of the İmam Hatip Schools*, PhD Thesis, Temple University, 1996.
- Toker, İhsan, *Teolojik Bir İnşa Olarak Laiklik*, Eskiyeeni Yayınları, Ankara, 2009.
- Ültekin, Deniz, *Kaynak Boş Sıralara*, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/egitim/689471/Kaynak_bos_siralara.html, Erişim Tarihi: 15.05.2017.
- Ünsür, Ahmet, *İmam Hatip Liseleri –Kuruluşundan Günümüze-*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.
- Winter, “The Modernization of Education in Modern Turkey”, *Atatürk and the Modernization of Turkey*, ed. Jacob M. Landau (Boulder: Westview Pres, (1984), s. 183-194.
- Yayla, Atilla, *Siyaset Teorisine Giriş*, 4. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004.
- Yılmaz, Hakan, *Beceriler, Yeterlilikler ve Mesleki Eğitim: Finansman Yapısı ve Politika Önerileri*, TÜRKONFED, İstanbul, 2007.

Notlar

- 1 Mehmet Ali Kirman, “Sekülerleşme Perspektifinden İnsan-Din İlişkisinin Dünü Bugünü ve Geleceği”, *Sekülerleşme ve Dini Canlanma Sempozyumu*, 22-23 Ekim, Ankara, (2008) s. 288.
- 2 Mehmet Ali Kirman, “Din ve Sekülerleşme –Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma”, *Karahan Kitabevi*, Adana, 2005 s. 51.
- 3 William H. Swatos, And Christiano, K.J., “Secularization Theory: The Course of a Concept”, *Special Issue of Sociology of Religion*, Vol. 60, No. 3, Fall 1999. p. 251.
- 4 Michael Hill, *A sociology of religion*. London: Heineman Educational Books Ltd. 1973, 229.
- 5 Peter L. Berger, *Kutsal Şemsiye, Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*, çev. Ali Coşkun,

- Rağbet Yayınları, İstanbul, 2000, s. 116.
- ⁶ Durmuş Hocaoğlu, “Sekülerizm, Laisizm ve Türk Laisizmi”, Türkiye Günlüğü, Temmuz-Ağustos, 29, 1994, s. 35-77.
- ⁷ Michael Hill, age, s. 228.
- ⁸ Hüsnü Ezber Bodur, “Sekülerleşme Teorileri Çerçevesinde Din ve Sosyal Değişme, TÜDTAD, İAHR Tarafından Düzenlenen ‘Sekülerleşme ve Dini Canlanma’ Konulu Uluslararası Konferansı, Ankara, 2009, s. 34-46.
- ⁹ Malcolm Hamilton, *Sociology of Religion: Theoretical and Comparative Perspectives*, London, Routledge, 2001, s. 197.
- ¹⁰ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999, s. 645.
- ¹¹ M. Ali Kirman, age, 2005, s. 55.
- ¹² Jeffrey K. Hadden and Anson Shupe, “Desacralizing Secularization Theory”, *Secularization And Fundamentalism Reconsidered, Religion and the Political Order Volume III*, Edited by Jeffrey K. Hadden and Anson Shupe, Paragon House, New York, First edition, 1989, ss. 3-27
- ¹³ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 1978, s. 15.
- ¹⁴ Mehmet Sait Reçber, “Realizm, Din ve Dünyevileşme”, *İslamiyat*, 4 (4), (Temmuz - Eylül, 2001) s.21
- ¹⁵ M. Ali Kirman, age, 2005, s. 55.
- ¹⁶ Fehmi Baykan, “Demokrasi, Laiklik ve Teokrasi Üzerine Bir Derkenar”, *Türkiye Günlüğü*, 46 (1997), s. 19
- ¹⁷ Mehmet Önal, “Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlıkta Laikliğin Kökleri ve Türkiye’de Laiklik”, *Türkiye Günlüğü*, 85 (2006) s. 98.
- ¹⁸ Yılmaz Aliefendioğlu, “Laiklik ve Laik Devlet”, *Laiklik ve Demokrasi*, derleyen: İ. Ö. Kaboğlu, İmge Yayınları, Ankara, 2001, s. 73.
- ¹⁹ Atilla Yayla, *Siyaset Teorisine Giriş*, 4. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004, s. 109.
- ²⁰ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986, s. 195.
- ²¹ Winter, “The Modernization of Education in Modern Turkey”, *Ataturk and the Modernization of Turkey*, ed. Jacob M. Landau Boulder: Westview Pres, 1984, s. 185.
- ²² Talip Küçükcan, *Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme ve İslam Dünyası*, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 13, (2005) s.119.
- ²³ Mehmet Kahraman, *Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye’de Laiklik*, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5:9 (2008), s. 16.
- ²⁴ İhsan Toker, *Teolojik Bir İnşa Olarak Laiklik*, *Eskiyeni Yayınları*, Ankara, 2009, s. 4.
- ²⁵ Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye’de İslamlık*, çev. Hayrullah Örs, *Bilgi Yayınları*, Ankara, 1972, s. 97-98.
- ²⁶ Arif Altunbaş (10.06.2011). <http://www.haber7.com/yazarlar/arif-altunbas/752490-nedenchpye-oy-vermiyorum>, Erişim Tarihi: 02.09.2017.
- ²⁷ Hasan Kala, *Üniversiteli Gençlerin Demokratik Değer Algısı -Kırıkkale Üniversitesi Ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi Örneği-*, *Doktora Tezi*, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2015, s. 88.
- ²⁸ M. Ali Kirman, age, 2008, s. 292.
- ²⁹ Diren Çakmak, “Pro-Islamic Public Education in Turkey: The Imam-Hatip Schools”. *Middle Eastern Studies*. 45:5, (2009) p. 825.
- ³⁰ Deniz Ültekin, *Kaynak Boş Sıralara*, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/egitim/689471/Kaynak_bos_siralara.html, Erişim Tarihi: 15.05.2017.
- ³¹ Abdurrahman Acar, “Selçuklu Medreseleri ve İslam Kültürü ve Medeniyetine Kazandırdıkları”, *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyet’e Katkıları Sempozyumu*, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayını, Isparta, 2007, s. 354.

- ³² Mehmet Tarhan, *Religious Education in Turkey: A Socio-Historical Study of the İmam Hatip Schools*, PhD Thesis, Temple University, 1996, s. 48.
- ³³ Gotthard Jaschke, age, s. 75-76.
- ³⁴ Halis Ayhan, *Türkiye’de Din Eğitimi*, DEM Yayınları, İstanbul, 2004, s. 136.
- ³⁵ Niyazi Berkes, age, s. 85.
- ³⁶ Tahsin Banguoğlu, *Kendimize Geleceğiz*, Derya Yayınları, İstanbul, 1984, s. 98.
- ³⁷ Ahmet Ünsür, *İmam Hatip Liseleri –Kuruluşundan Günümüze-*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 155.
- ³⁸ Nahid Dinçer, *1913’ten Bugüne İmam-Hatip Okulları Mes’esi*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1974, s. 37.
- ³⁹ İren Özgür, *İmam Hatip Okulları: İnanç, Siyaset ve Eğitim*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 51.
- ⁴⁰ Mustafa Öcal, “Türk Hukuk Mevzuatında Din Eğitim ve Öğretiminin Yeri ve Uygulama Biçimi”, *Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 61.
- ⁴¹ Ruşen Çakır, *Ne Şeriat Ne Demokrasi: Refah Partisini Anlamak*, Metis Yayınları, İstanbul, 1994, s. 81.
- ⁴² İren Özgür, age, s. 51.
- ⁴³ Şükri Özidoğru, *Kuruluşundan Bugüne Türkiye’de İmam-Hatip Liseleri ve Konya İmam Hatip Lisesi*, Arı Yayınları, Konya, 1991, s. 17.
- ⁴⁴ İren Özgür, age, s.
- ⁴⁵ Ahmet Ünsür, age, s. 179.
- ⁴⁶ Ahmet Ünsür, age, s. 182.
- ⁴⁷ İren Özgür, age, s. 53.
- ⁴⁸ M. Ali Gökaçtı, *Türkiye’de Din Eğitimi ve İmam Hatipler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 218.
- ⁴⁹ İren Özgür, age, s. 55.
- ⁵⁰ İbrahim Kafesoğlu, *Türk-İslam Sentezi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1985.
- ⁵¹ Ahmet Ünsür, age, s. 225.
- ⁵² İren Özgür, age, s. 59.
- ⁵³ Ahmet Ünsür, age, s. 230.
- ⁵⁴ Mustafa Öcal, age, s. 545-547.
- ⁵⁵ Ahmet Ünsür, age, s. 232.
- ⁵⁶ İren Özgür, age, s. 68-69.
- ⁵⁷ İhsan Dağı, “Turkey’s AKP in Power,” *Journal of Democracy*, 19:3, (2008) s. 25-28.
- ⁵⁸ Ahmet Ünsür, age, s. 241.
- ⁵⁹ İren Özgür, age, s. 71.
- ⁶⁰ Mustafa Öcal, age, s. 546.
- ⁶¹ Simon Cameron Moore, “Turkish School Reforms Raise Debate on Islamism,” Reuters, 2012, <http://uk.reuters.com/article/uk-turkey-education-idUKBRE82J0GB20120320>, Erişim Tarihi: 09.06.2017.
- ⁶² EğitimSen. (2017). *İmam Hatip Okul ve Öğrenci Sayıları*, <http://egitimsen.org.tr/2015-2016-egitim-ogretim-istatistikleri/>, Erişim Tarihi: 09.06.2017.
- ⁶³ Hakan Yılmaz, *Beceriler, Yeterlilikler ve Mesleki Eğitim: Finansman Yapısı ve Politika Önerileri*, TÜRKONFED, İstanbul, 2007, s. 12.